

IRMO

aktualno

LEKCIJE IZ PRVOG VALA PANDEMIJE. RANJIVOST KULTURNOG SEKTORA U JUGOISTOČNOJ EUROPI*

dr. sc. Jaka Primorac

Četvrti val pandemije je pred nama, a pred nama su i novi, javnopolitičkim rječnikom rečeno 'izazovi' sada već druge pandemijske jeseni. I dok roditelji sa strepnjom ispraćaju djecu u školske klupe, a sretnici i sretnice koji još uvijek imaju posao nevoljko navlače masku na nos ili otvaraju novi prozor za Zoom sastanak, kulturni radnici i umjetnice i dalje pokušavaju pohvatati sve konce epidemioloških uputa i mjera te se vratiti u krug kreativnog stvaranja i rada. Rijetko tko je očekivao da će pandemija ovoliko dugo trajati i da će se toliko integrirati u naše živote, tako da joj ne vidimo skoro kraj, već samo oblike življenja u kojima se nadamo da ona neće biti dominantni narativ. Međutim, ono što je očigledno jest da je naš kulturni život već sada stubokom promijenjen, a život kulturnih radnica i umjetnika, ukoliko su i dalje ostali raditi u kulturnom polju, i dalje nesiguran i ranjiv. Prethodna predpandemijska istraživanja u različitim europskim zemljama, na globalnoj razini pa i kod nas ukazivala su na

* Tekst je prethodno objavljen kao feljton u dva nastavka na portalu Kulturpunkt. Prvi dio je dostupan na ovoj [poveznici](#), a drugi na [sljedećoj](#). Rad je zasnovan na članku objavljenom u posebnom broju časopisa 'Sociologija i prostor' te koristi odabrane dijelove teksta: Primorac, J. (2021). Izgubljeni prihodi i pronađena solidarnost: utjecaj prvog vala pandemije bolesti COVID-19 na kulturni sektor u jugoistočnoj Europi. *Sociologija i prostor*, 59 (219), 219-240. <https://doi.org/10.5673/sip.59.0.8>

prekarnost rada u kulturnom i kreativnom sektoru¹. U pandemijskim uvjetima, ta prekarnost postala je još vidljivija i izraženija.

„2021. godina je i ja sam na turneji!“

‘It’s 2021, and I am on tour!’ povikao je francuski umjetnik poznat kao **Octopoulpe** pred zamaskiranom publikom u Močvari, i apsolutno se mogla osjetiti njegova iskrena sreća koja je odzvanjala u našim ušima sada već odviknutima od buke. Prigušeni urlici odobravanja stopili su se s oduševljenim pljeskanjem i toptanjem nogama, jer nismo pretjerano više ni mogli učiniti zakočeni na našim epidemiološki propisno udaljenim sjedalima. Ovo je bio jedan od prvih ‘pravih’ koncerata, tako da je oduševljenje publike bilo veliko, ‘tražila se i karta više’, premda to i nije bilo teško, jer je sjedećih mjesta bilo oko trideset. *Octopoulpe* je bio s jedne strane odvažan da se uopće usudio otići na ‘europsku turneju’, a ujedno i jako snalažljiv kada je mogao naći limitirana mjesta poput Močvare koja su diljem Europe ipak imala kakav-takav program tijekom pandemije. Nakon razdoblja karantene, bili smo među rijetkim zemljama u kojima se (uz određene epidemiološke mjere) moglo ipak otići u kino, na kazališnu predstavu, pogledati izložbu ili poneki koncert manjeg opsega. Međutim, dijelom zbog straha od zaraze, poskupljenja ulaznica, a dijelom, možda, i zbog smanjenih primanja te možda i već izgubljenih kulturnih navika, mnogi nisu koristili te mogućnosti, a one, tako limitirane nisu mogle biti dovoljne da bi spasile (pandemijom i potresom) dvostruko ranjeni kulturni sektor.

A ta ranjenost naslonila se na već postojeću ranjivost sustava; već u prvim danima pandemije kada su krenula prva otkazivanja koncerata, gostovanja, snimanja i sl., bilo je jasno da će kulturni sektor biti snažno pogođen društveno-ekonomskim posljedicama bolesti uzrokovane koronavirusom te, posljedično, i implementacijama epidemioloških mjera. Na to je upozorio i niz istraživanja kako europskih kulturnih mreža i profesionalnih organizacija, tako i službenih podataka ministarstava kulture i različitih agencija diljem Europe². Kulturni sektor se tako i na globalnoj kao i na europskoj razini

- 1 Vidi: Hesmondhalgh, D. i Baker, S. (2011.) *Creative Labor. Media Work in Three Cultural Industries*. London and New York: Routledge; McRobbie, A. (2016). *Be Creative. Making a Living in the New Culture Industries*. Cambridge, Malden: Polity; Neil, G. (2019). *Culture and Working Conditions for Artists. Implementing the 1980 Recommendation Concerning the Status of the Artist*. Paris: UNESCO.
- 2 Npr. Polivtseva, E. (2020) *Performing arts in times of the pandemic: status quo and the way forward*. IETM REPORT. Dostupan na: <https://www.ietm.org/en/publications/performing-arts-in-times-of-the-pandemic-status-quo-and-the-way-forward> (Pristupljeno 10.veljače 2021.godine); OECD (2020). *Culture shock: COVID-19 and the cultural and creative sectors*. Dostupno na: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/culture-shock-covid-19-and-the-cultural-and-creative-sectors-08da9e0e/> (Pristupljeno 10.veljače 2021.godine); UNESCO (2020). *Culture in Crisis. Policy Guide for a Resilient Sector*. Paris: UNESCO.

aktivirao kako bi ukazao na sve aspekte ranjivosti područja i nužnost hitnog reagiranja. Pristupilo se tako i razmjenama iskustava, izradi hitnih mjera, kao i skupljanju podataka o utjecaju pandemije na rad u kulturnom sektoru. Odabrani indikatori na europskoj razini pokazali su sveukupnu ranjivost kulturnog sustava dočim je urgentnost teme djelovala da se 'zbiju redovi' među europskim kulturnim radnicima i umjetnicima, te da se urgira i lobira za snažniju podršku kulturnom sektoru u budućem 'Europskom planu oporavka'³. Štoviše, globalna kriza uzrokovana pandemijom koronavirusa uspjela je na vidjelo iznijeti svu ranjivost sektora kulture, neodrživost načina financiranja zasnovanog na tržišnim principima i projektnom tipu rada, te nužnost drukčijeg gledanja na kulturu i na stvaranje održivijih modela razvoja ovog sektora.

U tom razdoblju pokrenut je i niz *ad hoc* istraživanja određenih europskih mreža i udruga, kako bi se stvorila što bolja slika o utjecaju pandemije na (europski) kulturni i kreativni sektor. Na sličan način, pokrenuti znanstvenom znatiželjom, ali i iskrenom stručnom zabrinutošću upravo iz potrebe da se sazna više o radnim i životnim iskustvima umjetnika i kulturnih radnica na području jugoistočne Europe tijekom razdoblja pandemije, a nakon prvog *lockdowna*, pokrenuto je *ad hoc* istraživanje u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Sjevernoj Makedoniji, Sloveniji i Srbiji⁴. Namjera je ujedno bila utvrditi jesu li u ovom razdoblju postojali mehanizmi pomoći umjetnicima i kulturnim radnicima i radnicama (kako na nacionalnoj i lokalnoj razini, tako i od strane međunarodnih zaklada, umjetničkih udruženja, kolega/ica ili javnosti). U istraživanju su bila zastupljena sva područja umjetničkog i kulturnog djelovanja, te svi tipovi zapošljavanja u sektoru, pri čemu su većinu ispitanika u ukupnom uzorku činili slobodni umjetnici/ice te eksperti tj. oni koji nemaju stalne prihode, koji su zbog projektnog tipa rada u najranjivijoj poziciji u vremenima krize.

3 Vidi: European Parliament resolution on the cultural recovery of Europe (2020/2708(RSP)).

4 Tekst se zasniva na istraživanju provedenom od svibnja do srpnja 2020. godine pod nazivom 'Now it is Only More Visible: Life and Work of Cultural Workers in the Times of the Corona Pandemic'. Voditelj istraživanja bio je prof. dr. sc. Predrag Cvetičanin, Centar za empirijske studije kulture jugoistočne Evrope (CESK) te Sveučilište u Nišu, Srbija, a više informacija o samom istraživanju i korištenoj metodologiji i njezinim ograničenjima može se naći u gore navedenom članku. I ovom prilikom zahvaljujem se kolegama dr. sc. Predragu Cvetičaninu i dr. sc. Goranu Tomki na pomoći s obradom podataka istraživanja.

Izgubljeni prihodi i nastavak samoeksploatacijskih praksi

Podaci istraživanja ukazuju kako je u razdoblju prvog vala pandemije u svim istraživanim zemljama (Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Sjevernoj Makedoniji, Sloveniji i Srbiji) kod ispitanika i ispitanica uslijed nemogućnosti rada zabilježen značajan pad prihoda. U svim istraživanim zemljama osim Crne Gore, prema samoprocjeni ispitanika i ispitanica mjesečni prihodi u ožujku i travnju 2020. godine bili su upola manji nego prosječni mjesečni prihodi u 2019. godini. Također, kako pokazuju podaci ovog istraživanja, prema samoprocjeni ispitanika, za 2020. godinu predviđen je pad ukupnih primanja u svim istraživanim zemljama, i to na razini otprilike polovine njihovih prihoda u 2019. godini. O razini ozbiljnosti situacije govori i podatak da većina ispitanika nije uspjela osigurati alternativni izvor prihoda u razdoblju ožujak-svibanj 2020. godine: radi se o 81.9 % ispitanika i ispitanica u ukupnom uzorku koji u navedenom razdoblju nisu uspjeli osigurati alternativni izvor prihoda, upravo kada su doživjeli ranije spomenuti drastičan pad osnovnih prihoda. Pri tome valja istaknuti da je samo mali dio ispitanika i ispitanica u našem istraživanju imalo određenu uštedevinu na koju su se mogli osloniti po dolasku globalne krize.

Ono što bi trebalo naglasiti jest da su razine prihoda kulturnih radnika i radnica i u okolnostima izvan krize, kakvu je donijela globalna pandemija, u većini istraživanih zemalja bile niske, pri čemu se to posebno odnosi na one zaposlene u organizacijama civilnog društva ili su u statusu slobodnih umjetnika⁵. Rezultat projektne orijentiranosti i okolnosti nesigurnih i niskih primanja jest da su kulturni radnici i radnice često također primorani paralelno obavljati poslove ili rad na dodatnim poslovima kako bi podmirili sve životne troškove. Pri tome su kod paralelnog obavljanja poslova radnici/e dovedene u tu situaciju zbog nemogućnosti odbijanja radnih zadataka, dok se u drugom slučaju radi o radu na poslovima koji nisu vezani za kreativan rad, ali su neophodni kako bi se pokrila razdoblja bez rada na kulturnim i kreativnim projektima. Slijedom toga u anketi su ispitanici i ispitanice zamoljeni navesti imaju li uz svoj umjetnički ili posao u kulturi i dodatni posao. Najviše pozitivnih odgovora bilo je u Crnoj Gori (56,5 %), zatim u Bosni i Hercegovini gdje je 46 % ispitanika odgovorilo da su morali imati dodatni poslovni angažman, u Srbiji je na navedeno pitanje pozitivno

5 Kako su pokazala prethodna istraživanja na razini regije: Cvetičanin, P. i sur. (2017). 'The Socio-economic Status and the Lifestyle/Workstyle of the Employed/Engaged in the Civic Cultural Sector of South-East European Societies'.

odgovorilo 34,3% ispitanika, dok je u Sjevernoj Makedoniji taj postotak iznosio 25,5%. Najmanji broj ispitanika koji je morao imati dodatni poslovni angažman je u Hrvatskoj (22,9 %) te u Sloveniji(17,6%). Važno je istaknuti da za gotovo njih dvije trećine (65.9 %) ovaj dodatni posao donosi više od polovine ukupnih osobnih prihoda.

Prethodna istraživanja također pokazuju da kulturni radnici i radnice (poglavito u nezavisnom kulturnom sektoru kao i u sektoru kulturnih industrija) kako zbog strukturnih nedostataka tako i zbog visoke identifikacije s radom u sektoru upražnjavaju (neplaćeni) prekovremeni rad te samoeksploatirajuće prakse⁶. Podaci istraživanja za jugoistočnu Europu također pokazuju kako je više od polovine anketiranih često ili uvijek radilo više od 8 sati dnevno, a preko 30 % ih je često ili uvijek radilo više od 40 radnih sati tjedno. Pored toga, između 30 % i 50 % anketiranih često je ili uvijek radilo i noću, između 50 % i 60 % radi i vikendom, od 40 % do 50 % za vrijeme godišnjih odmora, a između 40 % i čak 70 % (u Bosni i Sloveniji) za taj prekovremeni rad nije bilo plaćeno⁷. Govoreći o potplaćenom i neplaćenom radu, valja spomenuti da je upravo u kulturnom sektoru važan doprinos i volonterskog rada kao oblika neplaćenog rada. Nažalost, u Hrvatskoj kao ni u široj regiji nemamo podataka o udjelu volonterskog rada u kulturi općenito, premda bi nam takvi podaci bili dragocjeni za bolje procjenjivanje ukupne dinamike tržišta rada u kulturi. Štoviše, procjena podataka o volonterskom te ostalim vidovima neplaćenog rada u cjelini uvelike bi nam pomogla ukazati u kolikoj mjeri je, s jedne strane, rad u kulturi potplaćen, te, s druge, kako je cijena kulture i umjetnosti zapravo znatno veća. To je također bitno i u kontekstu procjena gubitaka u sektoru uslijed pandemije bolesti COVID-19 gdje je navedena dimenzija rada u kulturi bila zanemarena.

6 Vidi publikacije: Barada, V., Primorac, J. i Buršić, E. (2016). *Osvajanje prostora rada. Uvjeti rada organizacija civilnog društva na području suvremene kulture i umjetnosti*. Zagreb: Zaklada "Kultura nova"; Barada, V. i Primorac, J. (2018.), „In the Golden Cage of Creative Industries: Public-Private Valuing of Female Creative Labour“. U: Bilić, P., Primorac, J. i Valtysson, B. (ur.) *Technologies of Labour and the Politics of Contradiction*. Palgrave Macmillan, str. 121-139.

7 Kako se navodi u preliminarnom prikazu našeg istraživanja: Cvetičanin, P. i Dinić, J. (2020). Sada je samo vidljivije (ako ima ko da vidi), *MANEK Magazin nezavisne kulture*, Broj 9, str. 22-33.

Fragmentarna nacionalna i međunarodna podrška, mûk lokalnih *policy makera* i sektorska solidarnost

Kako bi se u nekoj mjeri smanjile negativne posljedice utjecaja krize uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19 na kulturni i medijski sektor, državna uprava te lokalne i regionalne uprave i samouprave su diljem svijeta (u većem ili manjem opsegu) krenule s izradom mjera za podršku sektoru. Brzina donošenja mjera i red veličine kojom su neke vlade poput Njemačke reagirale na negativne posljedice krize na kulturni sektor (otvarajući fondove u ukupnom iznosu od 30 milijardi eura) postavile su visoku ljestvicu očekivanja za kulturne radnike i umjetnike i u ostalim zemljama. Međutim, brzina donošenja mjera, te njihov opseg i brojnost vrlo su varirali od zemlje do zemlje, kako globalno, tako i unutar Europske unije te u susjednim europskim zemljama. Upravo u vrijeme provođenja online ankete za ovo istraživanje (od svibnja do srpnja 2020. godine, vidi fusnota 5) mnogi su donositelji/ce odluka kako na nacionalnoj tako i na lokalnoj razini upravljanja u istraživanim zemljama tek krenuli (ukoliko su krenuli) s uvođenjem mjera, kako za sve sektore, pa tako i za područje kulture. Podaci pokazuju da je, što se tiče nacionalne razine, većina vlada u istraživanim zemljama regije u navedenom periodu donijela barem neke mjere za ublažavanje posljedica krize. Najčešće se radilo o jednokratnoj višemjesečnoj pomoći za umjetnike/ice i kulturne radnike/ice i to u visini minimalne zarade. U našem je uzorku u Hrvatskoj (84,55 %) i u Sloveniji (78,43 %) većina kulturnih radnika/ica izjavila da je dobila jednokratnu financijsku pomoć od države što je u kontrastu, primjerice, s Bosnom i Hercegovinom, gdje je tu pomoć dobilo manje od 9,8 % ispitanika. U Sjevernoj Makedoniji takav tip pomoći primilo je 50,91 % ispitanika, u Srbiji 49,04 % ispitanika/ica te u Crnoj Gori 33,33 % ispitanika/ica. U određenom broju istraživanih zemalja na nacionalnoj su razini bile dostupne i druge vrste mjera koje su ispitanici i iskoristili. Tako je npr. u Hrvatskoj većina ispitanika/ica iskoristila mogućnost produženja rokova za realizaciju projekata koji su bili prekinuti zbog izbijanja pandemije. U Hrvatskoj i Sjevernoj Makedoniji većem broju ispitanika/ica isplaćena su sredstava za odobrene projekte, uz dozvolu da ih se realizira kada to bude bilo moguće.

U velikoj je većini europskih zemalja, pa tako i u našim istraživanim zemljama, od ukupnog javnog financiranja za kulturni sektor, vrlo je važno financiranje na nacionalnoj razini, dok važnost lokalne i regionalne razine javnog financiranja varira od zemlje do zemlje. U slučaju Hrvatske odnos udjela javnog financiranja kulture na različitim razinama u zadnjih

dvadesetak godina prilično je konstantan pri čemu je važno financiranje kulture na lokalnoj razini. Prema podacima za 2019. godinu, županije izdvajaju 4 % ukupnog javnog financiranja, općine 6 %, gradovi 33 % dok samo Grad Zagreb izdvaja 15 % od ukupnog javnog financiranja kulture u Hrvatskoj⁸. Upravo zato je zabrinjavajuće što podaci istraživanja pokazuju da je, prema iskazima naših ispitanika/ica, u Hrvatskoj, kao i u svim ostalim zemljama jugoistočne Europe, podrška kroz mjere pomoći kulturnom sektoru na lokalnoj razini u prvom valu pandemije uglavnom izostala.

U sklopu istraživanja željeli smo također ispitati u kojoj su mjeri različite međunarodne zaklade i mreže, s jedne strane, te profesionalne asocijacije i različiti načini udruživanja s druge strane, bili otvoreni za pomoć kulturnom sektoru u zemljama jugoistočne Europe. Broj identificiranih mjera diljem regije u oba slučaja nije bio velik, a najviše je mjera zastupljenih od strane zaklada, odnosno drugih donatorskih organizacija prepoznato u Hrvatskoj (22,7 %) i Sloveniji (27,5 %). Najviše razumijevanja bilo je pokazano kroz mjere produženja rokova za realizaciju odobrenih projekata te kroz odobrenja jednokratne novčane pomoći od strane zaklada. Pomoć od strane asocijacija, mreža i drugih vidova organiziranja podrške poput *crowdfundinga* bilo je najviše prisutno u Srbiji (49 %), zatim u Sloveniji (45,1 %) i u Hrvatskoj (36,4 %) gdje su ispitanicima pomogla njihova strukovna udruženja ili mreže uspostavljene na nacionalnom nivou. Uglavnom se tu radilo o različitim vidovima jednokratne novčane pomoći te o organiziranju on-line programa uz mogućnost donacija. Ovdje je važno istaknuti upravo ovaj element solidarnosti unutar sektora, koji se pojavio u više zemalja u regiji gdje su (u nekim slučajevima) prvi puta surađivala različita profesionalna udruženja, kulturne udruge i nezavisni profesionalci koji su uz kreiranje apela i lobiranje za pomoć sektoru, naglašavali važnost različitog tipa mjera, te sami organizirali skupljanje sredstava i njihovu distribuciju umjetnicima i kulturnim radnicima⁹.

- 8 Primorac, J. (2021). Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 21st edition 2021. Country Profile: Croatia. Council of Europe/ERICarts: Available online: [http:// www. culturalpolicies.net](http://www.culturalpolicies.net).
- 9 Primjerice, organizacija Fonda solidarnosti kulturnih radnika i radnica Srbije, koji je nastao na inicijativu Nezavisne kulturne scene Srbije (NKSS), a u suradnji s Udruženjem likovnih umjetnika Srbije, Savezom udruženja likovnih umjetnika Vojvodine, Servisa za suvremeni ples Stanica, organizacije BAZAART i srpske sekcije Međunarodnog udruženja likovnih kritičara – AICA. Primjeri iz Slovenije uključuju kampanje Solidarnost s kulturom, koju je pokrenula zaklada Igor Zabel zajedno s Crvenim križem sredinom ožujka 2020. godine, te javnih akcija Društva Asocijacija, dok je na Kosovu upravo kroz samoorganizaciju i zagovor kulturnih radnika, u finalnu verziju vladinog paketa pomoći uključen i zaseban fond Umjetnost solidarnosti.

Ogoljavanje stanja i produbljivanje započetih procesa

Globalna pandemija uzrokovana koronavirusom, ogolila je ono na što su istraživači i istraživačice već godinama ukazivali, a to su ranjivost i nesigurnost kako kulturnog rada tako i kulturnog sektora te neodrživost dosadašnjeg modela financiranja kulture koji u fokus stavlja projekt i tržišni pristup. Na globalnoj razini podaci su ukazivali na kritičnu situaciju u sektoru, na izostanak poslova, drastičan pad primanja kulturnog radništva, te potrebu za žurnim djelovanjem u sektoru. Ranije prikazani podaci istraživanja ukazuju na činjenicu da je u periodu prvog vala pandemije situacija u zemljama jugoistočne Europe slijedila navedene globalne trendove drastičnog pada prihoda, projekciju daljnjeg gubitka primanja tijekom nastavka krize, pri čemu su i dalje prisutne (samo)eksploatacijske prakse zaposlenih u sektoru.

Međutim, rane mjere koje su tijekom prvog vala pandemije bolesti COVID-19 donošene u istraživanim zemljama ukazuju kako na sličnosti tako i na razlike u javnopolitičkim pristupima. Kada govorimo o sličnostima, one se prvenstveno očituju u dimenziji nedonošenja lokalnih kulturnopolitičkih mjera u svim zemljama. To je u zemljama poput Hrvatske, gdje su lokalna izdvajanja za kulturu važna, vrlo problematična činjenica. Kada pak govorimo o razlikama, one su prisutne u vidu mjera na nacionalnoj razini između država gdje je za Hrvatsku, Sloveniju te donekle i Srbiju prisutna raznolikost i brojnost mjera, dok u ostalim zemljama one uvelike izostaju. Nedostatak navedenih mjera može se pripisati i kontinuiranoj marginalizaciji kulture općenito, marginalizaciji rada u kulturi specifično, te jačanju tržišnog diskursa za kulturu u istraživanim zemljama. Problemi koje je prvi val pandemije otvorio samo se naslanjaju (i negdje produbljuju) na već započete procese, dok razvoj mjera odražava već postojeću konjunkturu u odabranim zemljama.

Naposljetku valja naglasiti da podaci istraživanja ukazuju na važne elemente solidarnosti unutar sektora koji su vidljivi kroz umrežavanja profesionalnih udruženja koja dosad nisu surađivala, kroz akcije lobiranja i pisanja apela kako državnoj upravi tako i lokalnoj upravi i samoupravi kako bi se potaknula transparentnost donošenja mjera ili njihovog provođenja uopće. U većini zemalja u regiji pokrenute su i *crowdfunding* kampanje za kolegice i kolege u sektoru koji su ostali bez primanja, te su stvorene i pojačane poveznice između kulturnih radnika i umjetnica kako regionalno tako i međunarodno. Upravo ti elementi solidarnosti, međusobnog podupiranja, stvaranja novih

kreativnih rješenja unutar i među organizacijama, često se naglašavaju i kao ključni elementi otpornosti sektora¹⁰. Navedena otpornost počiva na visokoobrazovanoj, vrlo angažiranoj i predanoj radnoj snazi, koja se identificira s radom u sektoru i subjektivno je vrlo involvirana u sam proces rada te u krajnji rezultat svoga rada, gdje se gube granice između privatnog i poslovnog života. Međutim, upravo ta kontinuirana uključenost u proces, uz podfinanciranost sektora koji ujedno ne može zaposliti dovoljan broj radnika/ica, stvara i prepreke koje se očituju u samoeksploatacijskim praksama, često rezultiraju pregorenošću i posljedično željom za napuštanjem rada u sektoru¹¹. Na takvoj 'otpornosti' ne može ležati budućnost kulturnog sektora, već se upravo ova situacija mora iskoristiti kako bi se propitao dosadašnji pristup kulturi, njezinoj ulozi u društvu te, posljedično, kreiranju održivijih modela za razvoj sektora.

- 10 Krolo, K., Tonković, Ž., Vidović, D., i Žuvela, A. (2020). *Utjecaj pandemije COVID-19 i zagrebačkog potresa na OCD-e u suvremenoj kulturi i umjetnosti. Rezultati testne faze istraživanja*. Zagreb: Biblioteka 'Kultura nova'. Dostupno na: https://kulturanova.hr/istrazivanje_covid_potres/izvjestaj/ (Pristupljeno 10. veljače 2021.godine).
- 11 Vidi: Barada, V., Primorac, J. i Buršić, E. (2016). *Osvajanje prostora rada. Uvjeti rada organizacija civilnog društva na području suvremene kulture i umjetnosti*. Zagreb: Zaklada "Kultura nova"; Cvetičanin, P. i Dinić, J. (2020). Sada je samo vidljivije (ako ima ko da vidi), *MANEK Magazin nezavisne kulture*, Broj 9, str.22-33.

Bibliografija

- Barada, V., Primorac, J. i Buršić, E. (2016). *Osvajanje prostora rada. Uvjeti rada organizacija civilnog društva na području suvremene kulture i umjetnosti*. Zagreb: Zaklada "Kultura nova";
- Barada, V. i Primorac, J. (2018.). „In the Golden Cage of Creative Industries: Public-Private Valuing of Female Creative Labour“. U: Bilić, P., Primorac, J. i Valtysson, B. (ur.) *Technologies of Labour and the Politics of Contradiction*. Palgrave Macmillan, str. 121-139.
- Cvetičanin, P. i Dinić, J. (2020). Sada je samo vidljivije (ako ima ko da vidi), *MANEK Magazin nezavisne kulture*, Broj 9, str.22-33.
- Hesmondhalgh, D. i Baker, S. (2011.) *Creative Labor. Media Work in Three Cultural Industries*. London and New York: Routledge;
- Krolo, K., Tonković, Ž., Vidović, D., i Žuvela, A. (2020). *Utjecaj pandemije COVID-19 i zagrebačkog potresa na OCD-e u suvremenoj kulturi i umjetnosti. Rezultati testne faze istraživanja*. Zagreb: Biblioteka 'Kultura nova'. Dostupno na: https://kulturanova.hr/istrazivanje_covid_potres/izvjestaj/ (Pristupljeno 10.veljače 2021.godine).
- McRobbie, A. (2016). *Be Creative. Making a Living in the New Culture Industries*. Cambridge, Malden: Polity.
- Neil, G. (2019). *Culture and Working Conditions for Artists. Implementing the 1980 Recommendation Concerning the Status of the Artist*. Paris: UNESCO.
- OECD (2020). *Culture shock: COVID-19 and the cultural and creative sectors*. Dostupno na: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/culture-shock-covid-19-and-the-cultural-and-creative-sectors-08da9e0e/> (Pristupljeno 10. veljače 2021.godine);
- Polivtseva, E. (2020) *Performing arts in times of the pandemic: status quo and the way forward*. IETM REPORT. Dostupno na: <https://www.ietm.org/en/publications/performing-arts-in-times-of-the-pandemic-status-quo-and-the-way-forward> (Pristupljeno 10. veljače 2021.godine);
- Primorac, J. (2021). *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, 21st edition 2021. Country Profile: Croatia. Council of Europe/ERICarts: Available online: [http:// www.culturalpolicies.net](http://www.culturalpolicies.net).
- Primorac, J. (2021). Izgubljeni prihodi i pronađena solidarnost: utjecaj prvog vala pandemije bolesti COVID-19 na kulturni sektor u jugoistočnoj Europi. *Sociologija i prostor*, 59 (219), 219-240. <https://doi.org/10.5673/sip.59.0.8>
- UNESCO (2020). *Culture in Crisis. Policy Guide for a Resilient Sector*. Paris: UNESCO.

Nakladnik:

IRMO - Institut za razvoj i međunarodne odnose
Ulica Ljudevita Farkaša Vukotinovića 2
10000 Zagreb
www.irmo.hr

Za nakladnika:

Sanja Tišma, ravnateljica

Uredništvo:

Ana-Maria Boromisa,
Sanja Maleković,
Jakša Puljiz,
Sanja Tišma,
Aleksandra Uzelac

Lektura:

Snježana Ivanović

Grafičko uređenje:

Dragana Markanović

Ova publikacija odražava isključivo stajalište autora i Institut se ne može smatrati odgovornim prilikom uporabe informacija koje se u njoj nalaze.

Sadržaj publikacije **IRMO aktualno** moguće je prenositi bez prethodnog odobrenja IRMO-a pod uvjetom da se jasno i vidno navede izvor (autor, naslov, IRMO kao nakladnik te poveznica na internet stranicu objave).